

S. Nagy Katalin

CHAGALL, A CSODÁLATOS

2017-06-04 | ESSZÉ

Chagall a legtöbb önarcképét fiatalon festette. A legkorábbiakat tanuló éve alatt Szentpéterváron (például *Önarckép ecsetekkel*). A város a cári Oroszország intellektuális és művészeti központjának számított, számos állami és magán képzőművészeti iskolával, szalonokkal, folyóiratokkal. Akadémizmusa mellett is nyitottabb szellemű volt, mint Moszkva. Chagall itt ismerkedett meg első pártfogójával, majdani gyűjtőjével, Goldberg ügyvéddel. 1910-ben utazott Párizsba (másik támogatója, Maxim Vinaver képviselő anyagi segítségével). „Párizsban másodszor születtem” – írja önéletrajzi könyvében, az *Életemben*. Az 1910–14 közötti időszakban több festményén, grafikáján örökíti meg önmagát, de Yehuda Pen, a népszerű litván zsidó művész is megfestette Chagall portréját, 1915-ben Vityebszkben. Finom arcú, kicsit lányos bőrű, érzékeny, álmodozó tekintetű, szabad és boldog ifjút látunk a képen, nagy kalapban, nyitott ingnyakkal. Palettáját szokatlanul tartja bőrkesztyűs kezében, lazán rátámaszkodva, mintha hangszer volna. Mosolyában groteszkség is bujkál, göndör tincsei a lágy arcot keretezik. Az üres háttér lazúros, pasztell színei erősítik az ifjú festő líraiságát és felszabadultságát.

szeretetreméltó

orosz realistákhoz.

Chagall az elkövetkező években sokféleképp mutatja meg önmagát, de soha nem ilyen szépnek, szeretetreméltónak. Mesterére egyébként nem jellemző ez a festői látásmód, ő még közelebb áll a 19. századi

A párizsi Chagall-önarcképek közül kiemelkedik az *Önarckép hét ujjal*. Első műtermében, La Ruche-ban (A Méhkas) készült a viszonylag nagy méretű kép. A helyet 1902-től használják képzőművészek (ma is működik). Főként külföldről érkezők, Párizsban tanulni vágyók, a modern művészettel ismerkedők dolgoztak itt, például Modigliani, Soutine, Marie Laurencin, Brancusi, Archipenko. Chagallt először Apollinaire népszerűsítette a párizsi művészetkedvelők körében.

Önarckép hét ujjal

„Önarckép hét ujjal – ezt a címet adtam képemnek, mert éppen ennyi ujj látható bal kezemen. Öt ujj talán kevés lett volna ahhoz, hogy valóra váltsam mindazt, amit a lélek kifejezni kívánt. Vagy a hetes szám – bűvös szám? A menóra, a szent gyertyatartó

is hétkarú” – ennyi magyarázat elég is a különös címhez. Az *Életemben* még egyszer visszatér: „Hogy miért van hét ujj? Hogy másfajta konstrukciót mutassak meg, egy képzelet alkotta elemet a valóságos elemek mellé”. Számos Chagallról író szerző kiemeli a hetes szám fontosságát a Bibliában és a zsidó hagyományban. A vallásos ortodox zsidó családban nevelkedett festő saját születési dátuma miatt is szimbolikus tartalmakat tulajdonított a mágikus számnak (1887. 7. hó 7-én született). Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy mindezekén túl a hét ujj, amellyel megérinti a készülő, Oroszországról valló festményét, azt is jelenti, hogy az alkotónak minden képességét, egész lényét bele kell adnia a műbe a kifejezés, a hatás érdekében. A göndör hajú, lányos szájú, különös tekintetű Chagall olyan ezen a képen, amilyennek Nell Walden leírta őt, kiemelve, hogy költő- és festőtársai csodagyereknek tartják, és még a piaci kofák is kényeztetik.

emlékekben őrzött házak

A képen balra forduló festő háromnegyedes alakja látható. Festőállványa, illetve a készülő *Oroszország* című képe előtt ül. A képen vityebszki motívumok, emlékek.

Palettáján sokféle szín, ujjai között ecsetek. A háttérben a falon még egy jellegzetes Chagall-kép tűnik fel az Eiffel-toronnyal. Jobbra mintha megnyílt volna a műterem fala, dús felhők fölött a mélykék égben a vityebszki templom, körülötte emlékekben őrzött házak. A két helység nevét, mely egész munkásságának legfőbb motívuma, nagy héber betűkkel írta a feje fölé, közel a kép záróvonalához. A festmény tanúsítja, hogy a festő már magába szívta a kubizmusból, amire szüksége volt, hasznosította a fauve-ok („vadak”) felfokozott színeit és a konstruktivisták első kísérleteit. A szilárd körvonalú színfoltok vibrálása, az érzelmi-gondolati struktúra gazdagodása igazolja André Bretont, aki később (1940-ben) azt írta Chagallról: „A totális lírai robbanás dátuma 1911. Ez az a pillanat, amikor a metafora – egyedül ővele – bevonul a modern festészetbe”.

A fiatal festő karakteres arca nagyon komoly, elmélyült, mint aki tudja, hogy az állványán látható kép is remekmű és a hét ujjas önarckép is az. Külön kiemelem a zakója hajtókájára tűzött rózsaszín rózsát, amely nem igazán illik a mellényes, elegáns öltönyhöz, és a Párizssal és Vityebszkkal azonosuló környezethez sem. Csakhogy

Chagall szerelmesen érkezik álmai városába, 1908-ban még otthon megismerkedik Bella Rosenfelddel, akit hazatértekor feleségül vesz, és aki 1915-től 1944-ig társa, múzsája, lányuk anyja, halála után is egyik fő szereplője a Chagall-univerzumnak.

Önarckép ház előtt

1910–14 között Párizsban és közvetlen hazatérése után több önarcképet fest, a legtöbbet 1914-ben, 27 évesen. *Önarckép ház előtt*: háromnegyedes, szembenéző, divatos párizsi öltözékben, csokornyakkendővel, a fiatal arc kissé gondterhelt. A háttérben, mintegy kontrasztként, fából épült orosz ház, nyitott ablakában alig kivehető személy. A philadelphiai múzeumban őrzött, jobbra forduló mellképen is szomorú és nagyon figyelmes a szeme, ez a leghagyományosabb önarcképe. A kék-zöld-fehér színekből összeálló *Önarckép profilban* című képen a többitől eltérően balra fordul és a maga előtt tartott virágcsokorra koncentrálnak. Virágcsokor van a kép bal sarkában az ugyancsak 1914-ben festett *Önarckép zöldben* című olajképen, mellette jobbra Bella profilja, balra háttal a festőállvány, az ablakon túl pedig Vityebszk. Chagall visszavonult, munkára koncentrálnak életet él, éjjel-nappal fest, nem vesz részt a népes művészkolónia zajos eseményeiben. Ő, ahogy írja, „túl komoly”, szívesen beszélget költő barátaival (leginkább a modernizmus iránt elkötelezett Blaise Cendrarsal), de nehezen mozdítható ki műterméből. Cendrars és Apollinaire verseket ír, ajánl Chagallnak, ezek hangulata, megidézett motívumai jelennek meg Chagall önarcképein. „Kinőttem a gettóból, és itt a Méhkasban, Párizsban, Franciaországban, Európában én is ember vagyok” – vallja az *Életemben*.

Apollinaire ismerteti össze a festőt 1913-ban Herwarth Walden berlini műkereskedővel, az expresszionista Der Sturm alapítójával, aki már az év őszén kiállít műveiből, majd 1914-ben rendezik meg Chagall első önálló kiállítását. A katalógus bevezetőjét Apollinaire írta. Chagall Berlinből Vityebszkbe utazik, ott éri az I. világháború kitörése. 1915 nyarán feleségül veszi Bellát, ősszel Szentpétervárra költöznek, ahol egy hadiüzemben dolgozik.

mint az álomban

1915 és 1917 között különleges önarcképeket fest, vagyis kettős portrékat feleségéről és önmagáról – ezek a műfaji eltérés ellenére kihagyhatatlanok, ha önarcképekről van szó. *A születésnap*, *Kettős portré*, *Szerelmesek a város felett* és *A sétány* legjelentősebb művei közé tartoznak. Ezeken kívül is több képén együtt látható Bellával (*Kék szerelmesek*, *Rózsaszín szerelmesek*, *Szürke szerelmesek*, *Zöld szerelmesek*). Eleinte jól érzi magát Péterváron, majd Vityebszkben, ahol modern művészeti iskolát alapít. Megfesti, hogy a szerelem által az

ember legyőzheti a gravitációt, a földhöz kötöttséget – mint az álomban. A festő a valóság feletti állapotban lebeg, arca derűs, átszellemült. A lebegéssel, repüléssel összekapcsolódó szerelem élményének csodája mindkettőjük arcán megjelenik. Chagall sovány, izgága alakja nagyon is hasonlít az akkoriban róluk, róla készült fekete-fehér fotókon megörökített önmagához.

1917-ben még fest egy *Önarckép palettával* című képet, mely közelebb áll az első párizsi korszakban készültekhez, a kubizmusból és a konstruktivizmusból tanultakat hasznosítja. Merevebb, tartózkodóbb az arca, mint a többi, 1915 után otthon készült művén. Ecsetet tart a bal kezében, jobbában téglapiros palettát. Nagy méretű a készülő festmény az állványon, főként visszafogott homokszínekkel: Vityebszk, oldalukra állított házakkal és a szokásos templommal, melynek tornya kilép a kép keretéből, tovább fokozva a látvány abszurditását. A zöld kabát, a rózsaszín ingnyak és a fénynyalábok ellenére számomra ez az önarckép mintha a búcsúzás kezdete volna, mintha a szerelem boldogsága ellenére már látná a tényeket, konfliktusokat, amelyek végül is Oroszország elhagyásához vezetnek. Mintha barna kerítéssel körbezárt szülőfalujának részlete is azt jelezné, hogy szeretné eltávolítani a valóságosból, átemelni az emlékezet dimenziójába.

Jelenés festés közben

1918-ban festi az *Önarckép múzsával (Álom)* című festményét. Chagall önarcképeinek nagy részén ismerős önarckép típust követ: önmagát a műtermében, rendszerint készülő festmény előtt ábrázolja, munkaeszközeivel a kezében. De ez a nagyméretű kép eltér a hasonló műterem–festőeszközök–állványon-kép munkáktól. Chagall lemond a színekről, holott lírai, álm közeli műveinek egyik legfontosabb eleme a szín. Itt csak kékeket, fehéreket és a kékhez közelálló színeket használt. Kék az ég, a víz, a tenger, a kék szín kapcsolódik a repüléshez, az igazságot, a tisztaságot, az intelligenciát, a hűséget szimbolizálja és a mennyet. A Bibliában a Fiú színe, a fehér az Atyáé. Érzelmetli szín, jó közérzetet teremt, itt az alkotási folyamattal, a teremtéssel is összekapcsolódik. A festő állványa előtt ül, de elfordulva, s a körülötte kavargó formákra, jelekre figyel. A festmény alcíme álm, álomszerű, de jelenés is (több könyvben, írásban ez a változat szerepel). Jelenés festés közben, mely magát a festőt is meglepi. Chagall ugyan elmúlt 30 éves, de sokkal fiatalabbnak látszik, sovány arca egy csodálkozó kamaszé. A bal oldali nagy háromszög, amibe műterme részletét és önmagát komponálta, a legsötétebb (berlini kék), és így talán leginkább a köznapokhoz köthető, míg szemben vele a jobb oldali nagy háromszög kobaltkék, a misztikus, csodás megjelenésű múzsa – vagy angyal – teste ebből bontakozik ki. A csukott szemű lény arca némelyik Chagall

önarckép profilját idézi, de virágcsendéletében is látunk hasonló, idealizált fiatal nőt. Közel lebeg az ablakhoz, melynek hátat fordít, nem kívülről érkezett. Erőtéljes, izmos, különösen a vékony testű (sokak szerint vézna, kisméretű) festő mellett, és erőt sugároz, égi, szellemi energiákat. Hatalmas szárnya uralja a tér felső részét, fodros kontúrvonala szinte védőn húzódik a festő világa, műterme felett. A kék, fehér alakzatok alulról felfelé mozognak. Alig van nyugodt, sima felület a festményen – egyik mégis a festő arca, jelezve elkötelezettségét, magabiztosságát. Ahogyan a lebegő, repülő, Bellával közös önarcképek vallomások a szerelemről, az *Önarckép műzsával (Álom)* vallomás a festésről.

Önarckép műzsával (álom)

Két és fél év után Vityebszkből Moszkvába költöznek, díszleteket és jelmezeket tervez a zsidó kamaraszínház részére. Önarckép-rajzai szomorúak, egyre nehezebben viseli az orosz állapotokat. 1922-ben visszatér Berlinbe, 1923-ban Párizsban telepszik le feleségével és lányával, illusztrációkat készít. 1922 és 1941 között nem festett olyan

önarcképeket, mely a műfaj hagyományait követi. Készített viszont önarckép ceruza- és tollrajzokat, litográfiákat, rézkarcokat. Ezek között sok a groteszk, fintorgó, eltorzult arckifejezésű, humoros. Chagall írja és illusztrálja az *Életemet*. Bella fordítja franciára, Paul Cassirer adja ki. Az *Életem* hangulatát idézi az a grafika, melyen torzonborz hajában jellegzetes vityebszki ház látható. Álla alatt falusias öltözékű apja, balra tőle édesanyja és felesége a kislányukkal.

orosz-francia-zsidó kötődései

1927 és 1930 között több olyan képet fest, amelynek címében is szerepel a „szerelmesek” szó. Például szerelmespár jelenik meg nagy

virágcsokorban. Feltételezhető, hogy ezekhez is Bella és saját maga a modell. 1935-ben kezdi, de csak 1947-ben fejezi be az emlékképet családjáról – égő vörös és mélykék kontrasztra építve, *A festő családja* címen. Családtagjait, beleértve nagybátyjait, unokatestvéreit egyébként folyamatosan szerepelteti festményein, rajzain; arcukat, alakjukat kölcsönzi a Biblia-illusztrációkhoz és a zsidó ünnepeket megörökítő művein. Itt vörös a háttér, az ég, benne egy festőtől elforduló angyal és fehér esküvői ruhában, kezében virágcsokorral Bella. A festő itt is a bal oldalon ül állványa előtt, palettája, ecseteit tartó bal keze az ölében, jobb keze a mellkasán. Figyelemmel fordul családtagjai felé, az ő lábuk alatt késsel átölelten Vityebszk, az elmaradhatatlan templommal. Az idősödő szülők a kompozíció centrumában vannak. 1935–1947 között több változatban is megfesti ezt a témát, többször ugyanezzel a címmel. Önmagát a festéshez szükséges eszközeivel, családtagjait tóratekerccsel, az emlékeiben őrzött Vityebszket, hegedűt, tehénkét, holdat, angyalt – képeinek állandó, orosz-francia-zsidó kötődéseit jelző motívumait. „Minden festő valahol született, és ha későbbiekben reagál is más környezetek befolyásaira, hazájának bizonyos esszenciája, aromája művében mindig fellelhető” – írja 1947-ben. 1938–1940 között festi *Három gyertya* című képét, amelyen Vityebszkből tűz és vérfolyam árad szét, ebből magasodnak fel a fehér ruhás Bellával összeölelkezve, és nézik rémülten a pusztulást – zuhanó angyalokkal és tiltakozó emberekkel együtt. Chagall arcán borzalom. Az irtózatot vörös színtömeget próbálja ellensúlyozni a bal oldali három hosszú gyertyatartó és a sarokban háttal kucorgó, gubbasztó kék számár, meg az

égen világító fehér virágcsokor. Az akkoriban festett *Óra a farkas és a kutya között* képen jobb kezében palettát, ecseteket tartó festő baljával fest (csak a kerete látszik a festménynek), hátat fordít a kisvárosi utcának, arca sötétebb kék, szomorú. Feje mellett fehér arc, amelyhez nem tartozik test, csak egy égő vörös folyam, az fentről, a házak közül indul, lejjebb kiszélesedik, és ömlik tovább. Versében olvasni: „Látom őket; most rongyokban vonszolják magukat / Mezítláb néma utakon / Israel, Pissaro és Modigliani testvérei. / Testvéreinket kötélén vonszolják / Dürer és Holbein fiai / A halálba a kemencékbe (nyersfordítás).

Elhagyni kényszerül Párizst, a németek elől Loire megyébe menekülnek, majd 1941 júniusában New Yorkba utaznak. Bella megbetegszik, és 1944 szeptemberében meghal. Chagall kilenc hónapig nem fest. 1945-ben a *Kék koncerttel* és az *Őkörülötte* című festménnyel búcsúzik Bellától. Az utóbbin ő is szerepel a bal oldalon, lent, kezében palettája, ecsetek, mellette a festőállvány. Feje kifordult, felfelé néz, megidézi közös történeteiket, az esküvőt, Vityebszket. A festmény domináns színe a kék, hiszen mindez emlék: felhők, vizek, a levegő párái választják el az emlékekből előhívott, képzeletbeli Bella legyezős, lebegő, légies alakját. Kettőjük között egy akrobata tartja a varázsgömbbe zárt, már nem létező Vityebszket, amit akkor pusztítottak el a németek, amikor nekik sikerült elmenekülni New Yorkba. Jobbra fent virágzó faágak koszorújában öleli magához a még fiatal festő hosszú, fátyolos jegyesét. Aztán 1945–47 között újra és újra Bellát festi és közös kisvárosukat. A *Életemben* írta, hogy amikor Bellát megismerte, „a szoba tele volt földöntúli kékkel”, angyal lebegett a mennyezeten, ragyogó kék fényben. Ez a látomásos kék kísérte végig szerelmüket. Később is volt szerelmes, még kétszer megnősült, kedvesei is feltűnnek a képein, de soha nem olyan bensőségesen, ahogy Bellát ábrázolta.

élet és halál ciklikussága

1947-ben festi *Önarckép órával* című képét. Itt a festőállvány a jobb oldalon áll, a készülő képpel, melyen az egész alakos zsidó Krisztus fejénél Bella menyasszonyi fátylas

arca látható. Chagall nyaka, arca, haja kék, vállából derűs, vörös szamárfej hajlik a Vityebszket is megidéző, készülő festmény felé. A szamár a zsidó hagyományban a próféták, bírák, királyok szent állata, Chagall kedvenc motívuma. A festő feje felett falióra repül, amelyből kék kezek nyúlnak a kék ég világos sárga fényei felé. Az idő múlását, az égiek jelenlétét, a transzcendenciát is hordozó óra szintén visszatérő elem, utalás élet és halál ciklikusságára. Három év telt el Bella halála óta. Sikeres New York-i kiállítások után különféle európai képtárakban is kiállít. Visszatér Párizsba, 1950-ben Vence-ban telepszik le. Ez az önarckép – hosszú idő után – szomorú elfogadása mindannak, ami magánéletében és Európában történt. 1947–48 után is rengeteget dolgozik, sokféle műfajban: freskókat, üveglakokat, kerámiákat, illusztrációkat készít az olajképek mellett, és sokat utazik.

1955-ben készült *Önarckép palettával* című művén a zenélő Dávid királyt festi éppen, annak koronája fölött nagy fekete betűkkel: Bible (Biblia). Chagall a harmincas években illusztrálta a Bibliát, ez óriási népszerűséget hozott számára. Itt karikatúraszerű a profilja, a vastag kontúrvonalon belül inkább groteszk, kétkedő, palettájára ornamentikaszerűen nagy betűkkel felírta a nevét: Chagall. Abban az évben és a következőben számos ószövetségi jelenetet készít különböző technikával, legtöbbjük szomorú, elkeseredett, mintha ezekkel állítana emléket a háború alatt elpusztított zsidóságnak, köztük saját rokonainak. Mintha saját arcát kölcsönözte volna Jeremiásnak. 1960-ban vegyes technikával készült önarcképe is az újabb Biblia-illusztrációkhoz kapcsolódik.

Önarckép virágcsokorral

1959–68 között festett *Önarcképe* az utolsó művek egyike a műfajban. 81 éves, amikor befejezi. Ismét a kék a meghatározó szín, de itt nem Vityebszk, hanem Párizs a háttér. Fiatal arcához támaszkodva a fehér ruhás örök menyasszony, aki mögött az emberarcú holdig magasodik a kakas – a korai festményektől gyakori szereplő.

Kezében paletta festékekkel, ecsetei – mestersége jelképei, amelyek segítségével a szegény, műveletlen, vallásos zsidó környezetből ki tudott kerülni. A törékeny, vidéki fiú a 20. századi modern művészet egyik meghatározó alakjává lett. 1980-ban egy színezett rajzának címe: *A kék festő*, ezen is magát örökíti meg. Az 1982-ben festett *Önarckép virágcsokorral* című olajképén ismét Vityebszk lebeg vörös zuhatagban, a festő hálával idézi gyerekkora színhelyeit. Ekkor 94 éves, de a kékek, vörösek, zöldek még frissek, élénkek, fiatalos a lendület, még nyitottnak tűnik Chagall világa. A halála évében is fest – megerősítve egész életére jellemző munkabírását, szomorú derűjét.

felső kép | Önarckép